

BOEKBESPREKINGEN

Herman Brutsaert, *Co-educatie. Studiekansen en kwaliteit van het schoolleven*, Leuven/Apeldoorn: Garant, 2001, 202p.

Het niet-gemengde onderwijs wordt heden ten dage eerder als archaïsch beschouwd. Dit werd in 1994 formeel verwoord in het besluit van de Vlaamse Regering dat ASO-scholen geen meisjes of jongens meer mochten weigeren met ingang van het volgende schooljaar. In de jaren tachtig werd in het buitenland reeds grootschalig onderzoek uitgevoerd waaruit bleek dat meisjes in meisjesscholen betere studieresultaten halen dan meisjes in gemengde scholen (Deem, 1984; Mahoney, 1985). Desalniettemin is in Vlaanderen het aantal gemengde scholen sterk toegenomen ten nadele van het niet-gemengde onderwijs.

Tot hiertoe is voor Vlaanderen geen grootschalig en gefundeerd onderzoek uitgevoerd naar het effect van mixiteit van scholen. In dit boek brengt Brutsaert verslag van het eerste grootschalig onderzoek in Vlaanderen dat dit onderwerp aanpakt. De grote verdienste van dit boek is dat de aandacht niet enkel wordt gevestigd op leerprestaties als afhankelijke van de mixiteit, maar dat tevens wordt gekeken naar de invloed van een gemengde onderwijssituatie op de socio-emotionele ontwikkeling van leerlingen.

Na een ruime historische reconstructie van het ontstaan van gemengd onderwijs en geslachtsgedifferentieerde analyses in het onderwijsonderzoek, geeft Brutsaert een algemeen theoretisch kader waarin het onderzoek dient te worden geplaatst. De stelling dat meisjes in de vroege puberteit (13 à 15 jaar) een hoge mate van rolspanning op school ervaren, vormt het uitgangspunt. Bij de overgang van het 'kind zijn' naar de volwassenheid ontwikkelt het geslachtsrolbewustzijn zich sterk. Dit heeft een differentieel effect op de zelfwaardering van meisjes en jongens. Meerbepaald zijn een aantal factoren uit deze levensfase een bron voor een lagere zelfwaardering bij meisjes (de sociale druk om er goed uit te zien, het zichzelf als verantwoordelijk zien voor alles wat hen overkomt, de biologische ingrijpende veranderingen uit de puberteit, ...). Om te voldoen aan de verwachtingen gekoppeld aan hun geslachtsrol streven meisjes naar sociale aanvaarding en laten ze sociale verbondenheid en empathie primeren in deze levensfase. Haaks daarop staan de rolverwachtingen vanuit de school - prestatiegericht zijn, in competitie gaan met medeleerlingen, zelfstandigheid, ... - die eerder aansluiten bij de mannelijke geslachtsrol. M.a.w. er ontstaat rolspanning bij meisjes tussen de geslachtsrol en de rol als leerling in het algemeen secundair onderwijs. Vervolgens brengt Brutsaert de hypothese naar voor dat deze rolspanning groter is in het gemengd dan in het niet-gemengd onderwijs. De aanwezigheid van jongens in de

school benadrukt en verhoogt de rolspanning die meisjes ervaren. Hij poneert dat deze verhoogde rolspanning in het gemengd onderwijs een invloed uitoefent op een aantal psycho-sociale factoren: verloop van curriculum-allocatie, sekse-identiteitsontwikkeling, discipline en academische gerichtheid, sociale integratie, welbevinden.

In de volgende hoofdstukken wordt de aandacht gevestigd op de invloed van mixiteit op deze psychosociale factoren. Telkens wordt vanuit de theorie een aantal specifieke hypothesen opgebouwd, die gevolgd worden door een multilevelanalyse om deze hypothesen te testen. Bij deze multilevelanalyses wordt gecontroleerd voor een aantal variabelen op leerlingniveau (SES-positie, cognitieve bekwaamheid, de leerprestaties, aanmoediging door ouders, relatie met de leerkrachten) en de variabele SES-samenstelling van de school op schoolniveau.

Vooreerst bekijkt Brutsaert de volgende twee onderwerpen: de studie van de differentieële academische prestaties van meisjes en jongens in beide onderwijstypes en de analyse van de sekse-specifieke vakkenkeuze. Hij geeft een zeer uitgebreid overzicht van de internationale onderzoeksliteratuur waaruit we leren dat vooral voor de meisjes het voordeel ligt in de niet-gemengde scholen (op enkele uitzonderingen na). Daarnaast wijzen de meeste onderzoeken er op dat voor de jongens geen effect is van onderwijstypes. Enkele onderzoeken wijzen op een licht voordeel van de gemengde school voor jongens. Vervolgens overloopt hij de literatuur aangaande sekse-specifieke vakkenkeuze waaruit blijkt dat in de gemengde school de hoofdvakken overwegend worden gekozen in functie van het traditionele rolpatroon: meisjes zullen in een gemengde school eerder de als voor meisjes bestempelde vakken kiezen dan in een niet-gemengde school waar ze eerder een voorkeur voor exacte vakken hebben. Dezelfde redenering gaat ook op voor jongens. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat de geslachtsrol extra bevestigd wordt binnen het gemengd onderwijs, daar waar dit onderwijs werd opgericht om gelijke kansen aan te bieden.

In de analyse van dit subdeel wordt enkel nagegaan of er een effect is van de mixiteit van de school op de curriculum-allocatie. De auteur leidt uit de analyse vooreerst af dat de verschillen tussen jongens en meisjes inzake allocatie in de sterkste studierichtingen het grootst zijn in de gemengde scholen. Er is ook aangetoond dat er in de meisjesscholen bij leerlingen een merkbare tendens is om een sterkere richting te volgen. Dezelfde tendens was ook merkbaar in de jongensschool, zij het in mindere mate. Opmerkelijk is dat de analyse en het analysemodel zeer summier omschreven zijn. Zo is het me niet duidelijk geworden hoe de afhankelijke variabele - curriculum allocatie - die bestaat uit vier categorieën verwerkt is in een multilevel-model, waar, in principe, enkel met continue variabelen gewerkt wordt. Daarnaast is het me niet duidelijk waarom een uitgebreide sectie wordt gewijd aan het effect van mixiteit van scholen op leerprestaties als daar verder geen analyses aan gekoppeld worden.

Het volgende hoofdstuk wijdt Brutsaert aan de sekse-identiteitsontwikkeling. Onderwijskundigen vroegen zich af of de meisjes wel alle opportuniteiten in gemengde scholen konden krijgen. Er werd verondersteld dat in de gemengde school de geslachtsstereotype rollenpatronen net extra in de verf worden gezet. De auteur beweert dat hieromtrent nog niet veel empirische evidentie is opgebouwd. De multilevelanalyse onderzoekt het effect van mixiteit van de school op de feminiteit, de masculiniteit en de inhibitie van de vroeg-adolescenten. Inhibitie is de tegenpool van assertiviteit - een typisch als mannelijke omschreven eigenschap. Uit de analyses blijkt dat meisjes

in de vroeg adolescentie over het geheel genomen een meer uitgesproken vrouwelijke identiteit ontwikkelen in de gemengde scholen dan in de gescheiden scholen. Bij de jongens blijkt het al dan niet schoollopen in een gemengde school geen invloed uit te oefenen op de sekse-identiteit. De analyse duidt daarbij ook op een onverwacht effect: meisjes uit een gemengde school zijn ook eerder geneigd zichzelf te beschouwen in termen van mannelijke stereotypen. Als verklaring hiervoor stelt Brutsaert dat meisjes in een gemengde school enerzijds worden geduwd in een vrouwelijke rol en daarnaast in competitie moeten treden met jongens. Bovendien hebben meisjes het gevoel dat leerkrachten meer aandacht schenken aan de leerprestaties van de jongens. Bijgevolg zullen meisjes trachten deze 'handicap' te omzeilen door een voorkeur te laten blijken voor mannelijke waarden. In realiteit zullen ze echter deze mannelijke waarden niet in hun gedragspatroon kunnen doortrekken gezien het belang van hun vrouwelijke identiteit. De hoge score op de masculiniteitsschaal is dus eerder het gevolg van een soort sociale wenselijkheidsreactie, aldus Brutsaert. Eerlijkheidshalve voegt hij hieraan toe dat deze hypothese louter speculatief is.

Een hele reeks buitenlandse studies toont aan dat co-educatie samenhangt met de mate waarin de leerlingen gedisciplineerdheid ervaren op school en de mate waarin de leerlingen academisch ingesteld zijn. Gemengde scholen zouden minder gericht zijn op discipline en hun leerlingen zouden minder academisch ingesteld zijn dan leerlingen in niet-gemengde scholen. Een verklaring voor de lagere mate van discipline in gemengde scholen wordt gezocht in het feit dat beide geslachtsgroepen elkaar als het ware onder controle gaan houden en discipline eerder overbodig is. De meer uitgesproken academische ingesteldheid binnen niet-gemengde scholen wordt toegeschreven aan de afwezigheid van het andere geslacht op de school. Hierdoor zou de adolescentie subcultuur minder aanwezig zijn op niet-gemengde scholen. De analyses leren ons dat meisjes in de gemengde scholen een hogere mate van normeloosheid (gebrek aan discipline) rapporteren dan meisjes uit niet-gemengde scholen. Bij de jongens stellen we dit effect niet vast. Kijken we naar de academische gerichtheid dan stellen we geen direct effect van de mixiteit van scholen vast.

Voorstanders van co-educatie beargumenteerden vaak hun voorkeur voor gemengd onderwijs door te stellen dat het een natuurlijker en beter geïntegreerd milieu biedt aan de leerlingen. De onderzoeksliteratuur bevat bijna evenveel studies die deze hypothese bevestigen als studies die deze hypothese verwerpen. Uit de empirie worden daarnaast nog een aantal indirecte aanwijzingen aangeleverd waaruit verwacht kan worden dat het gevoel van verbondenheid onder meisjes veel lager zal zijn in gemengde dan in niet-gemengde scholen. Dit onderwerp is volgens Brutsaert zeer belangrijk aangezien het gevoel van aanvaard te worden een positief effect heeft op de leerprocessen, de identiteitsontwikkeling, de sociale vaardigheden en het sociaal-emotioneel welbevinden. De analyseresultaten bevestigen de hypothese: meisjes in een niet-gemengde school scoren hoger op de schaal voor sociale integratie dan meisjes uit een gemengde school. Voor de jongens wordt wederom geen effect van mixiteit vastgesteld. Bijgevolg kan worden gesteld dat het gesegreggeerde onderwijs voor meisjes, vanuit een sociaal oogpunt, eerder de voorkeur heeft dan gemengd onderwijs.

Tenslotte bekijkt Brutsaert het effect van gemengd onderwijs op het welbevinden waarbij welbevinden wordt beschouwd als een multidimensioneel concept. Voor dit onderzoek onderscheidt hij volgende indicatoren van welbevinden: zelfwaardering,

stress, faalangst, omgevingsbeheersing en schoolbetrokkenheid. Vanuit de voorgaande bevindingen en de theoretische inzichten uit het boek mag er een negatief effect van co-educatie op zelfwaardering verwacht worden voor de meisjes. Uit de onderzoeksliteratuur kan volgens Brutsaert echter geen eenduidig negatief effect worden verwacht aangezien verschillende onderzoeken elkaar tegenspreken. De in het boek gepresenteerde analyse verwerpt deze hypothese en toont geen effect van mixiteit op zelfwaardering.

Stress wordt door Brutsaert omschreven als de psychische toestand waarbij de druk om te voldoen aan de gestelde verwachtingen van de directe omgeving ondraaglijk is geworden. Bijgevolg wordt verwacht dat naarmate de leerling zich gemakkelijker kan aanpassen aan alle facetten van het schoolleven hij of zij minder onderhevig zal zijn aan stress. Binnen het kader van co-educatie-onderzoek worden de rolspanningen, waarover eerder gesproken, door Brutsaert naar voor geschoven als de belangrijkste bron van stress op school. Hij stelt als hypothese dat meisjes in gemengde scholen hoger zullen scoren op stress dan meisjes uit de niet-gemengde scholen. De multilevelanalyse bevestigt deze hypothese. Verklaring wordt gezocht in het feit dat voor meisjes in een gemengde school het onevenwicht tussen draaglast (optimale interpersoonlijke relaties uitbouwen) en de 'coping' middelen groter is dan voor meisjes in niet-gemengde scholen. De aanwezigheid van jongens verhoogt de druk aanzienlijk op de meisjes waardoor de draaglast duidelijk toeneemt.

Het begrip faalangst sluit zeer sterk aan bij het begrip stress. Faalangst slaat op een gevoelstoestand waarbij de druk om te presteren zo sterk is dat de persoon zich te geblokkeerd voelt om degelijk te kunnen presteren. De hypothese luidt dat meisjes in een gemengde school in een hogere mate faalangst vertonen dan meisjes uit niet-gemengde scholen. De analyse verwerpt echter deze hypothese. De mixiteit van de school blijkt op zich geen effect te hebben op faalangst. Met omgevingsbeheersing wordt de mate bedoeld waarin iemand zichzelf al dan niet verantwoordelijk stelt voor zaken die hem overkomen. Interne beheersing, het vooral aan zichzelf toeschrijven van successen en mislukkingen, wordt gezien als een positieve eigenschap aangezien personen met een hoge mate van interne beheersing eerder gedragsstrategieën gaan ontwikkelen om om te gaan met probleemsituaties. Externe beheersing daarentegen maakt personen eerder fatalistisch en is bijgevolg eerder een negatief persoonlijkheidskenmerk. Brutsaert veronderstelt dat meisjes in een gemengde school minder de kans krijgen om op de voorgrond te treden waardoor ze minder het gevoel van eigen competentie kunnen ontwikkelen. Bijgevolg zullen ze een hoge mate van externe beheersing vertonen. De empirie leert daarentegen dat er geen eenduidig effect van mixiteit op omgevingsbeheersing vast te stellen is. De multilevelanalyses uit dit onderzoek wijzen op geen effect van mixiteit op omgevingsbeheersing, nog voor jongens nog voor meisjes.

Schoolbetrokkenheid tenslotte omschrijft het algemeen gevoel van voldoening en loyaliteit ten opzichte van de bezochte onderwijsinstelling. Vanuit de theorie ontwikkelt Brutsaert de hypothese dat meisjes in een gemengde school lager scoren op schoolbetrokkenheid dan meisjes in een meisjesschool. De onderzoeksliteratuur duidt daarentegen op een omgekeerd effect. De resultaten van de multilevelanalyse bevestigen de bevindingen uit de onderzoeksliteratuur: meisjes in een gemengde school scoren hoger op schoolbetrokkenheid dan meisjes in een meisjesschool. De auteur trekt echter de eigen bevindingen terecht in twijfel aangezien de manier waarop

schoolbetrokkenheid in het onderzoek wordt geoperationaliseerd niet optimaal te noemen is.

Brutsaert kan dan ook niet anders dan concluderen dat het gemengd onderwijs niet de verwachtingen inlost die de voorstanders ervan beoogden. In de epiloog van dit boek kadert Brutsaert de gehele problematiek binnen een macro-sociologisch kader waarbij hij stelt dat scholen microgemeenschappen zijn die fungeren als agenten van de bestaande maatschappelijke werkelijkheid en die bijdragen tot de continuïteit ervan. Maatschappelijke tendensen (zoals de gelijke kansen voor meisjes) hebben pas na verloop van tijd hun weerslag op het onderwijs, zodat scholen maar in tweede instantie kunnen bijdragen tot de versteviging en de bevestiging van een aan de gang zijnde sociale evolutie. Het is dus fout te verwachten van scholen dat ze de hefboomen zijn voor sociale verandering, een fout gemaakt door heel wat pro co-educatieve onderwijskundigen. Tot slot stelt Brutsaert onderwijskundig materiaal voor dat ontwikkeld werd ter bevordering van de gelijke kansen binnen het gemengde onderwijs.

Samenvattend kunnen we stellen dat dit boek een zeer uitgebreid overzicht geeft van de problematiek rond gelijke kansen voor meisjes in het onderwijs en het effect van co-educatie op een ruim aantal psycho-sociale factoren. Daarbij kadert de auteur deze problematiek in een aantal theoretische en empirische bevindingen over de differentiele geslachtsrolidentificatie en de socialiseringsprocessen van jongens en meisjes. Het enige (kleine) minpunt is een te summier bespreking van de methodologie die gehanteerd werd voor dit onderzoek. Vooral na het onderdeel dat zich richt op de curriculum-allocatie bleef ik met een aantal methodologische vragen zitten.

Sven De Maeyer (UIA, EduBRon)

- Deem, R. (red.) (1984) *Coeducation reconsidered*. Milton Keynes: Open University Press.
 Mahony, P. (1985) *Schools for the boys? Coeducation reassessed*. London: Hutchinson.

Maddy Janssens & Chris Steyaert, *Meerstemmigheid: organiseren met verschil*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2001, 288p.

Met "Meerstemmigheid: organiseren met verschil" leveren bedrijfspsychologen Maddy Janssens en Chris Steyaert een relevante crossdisciplinaire bijdrage aan de problematiek van het maatschappelijk inclusief ondernemen. De termen "corporate governance" en "ethisch ondernemen" zijn sinds enkele jaren volledig doorgedrongen in de curricula en seminars van de business scholen. Terwijl in 1997 de Nobelprijs Economie nog naar de beurs-whizzkids Myron Scholes en Robert Merton ging voor hun statistische modellen, die ze in de praktijk brachten in hun beleggingsfonds "Long Term Capital Management" (LTCM), duidde het Nobelcomité in 1998 met schaamrood op de kaken de derde-wereld-economist Amartya

Sen aan als laureaat. Tijdens de Roebelcrisis van zomer 1998 bleek immers dat LTCM door verregaande en roekeloze speculatie op de internationale derivatenmarkten met van de belangrijkste Amerikaanse en Europese banken geleend geld een verliespositie bezaten van de magistrale grootte van \$ 1,2 triljoen - een nooit eerder vertoonde financiële miskleun.

In de managementliteratuur werd voorheen vooral de nadruk gelegd op hoe het personeelsbeleid de aandeelhouders ten goede kan komen. Dit leidde ertoe dat er enkel een topdown analyse van deze problematiek werd uitgevoerd, van de top van het bedrijf naar de eindstakeholders toe (de interne stakeholders zoals werknemers, de rechtstreeks betrokken externe stakeholders zoals klanten en leveranciers, en de externe onrechtstreeks betrokken partijen zoals de eindconsumenten). Hierop kwamen een aantal gefundeerde kritieken vanuit de academische en professionele wereld. In de academische wereld zagen we een slingerbeweging van een discours van globalistisch corporatisme naar de zachtere retoriek van verantwoord ondernemerschap. Manuel Castells mocht een privé-sessie houden over het verlies van identiteit in de moderne, gefragmenteerde netwerksamenleving op het Wereld Economisch Forum te Davos.

Nog steeds ligt de nadruk in de uit de Verenigde Staten overgewaaide vorm van ethisch ondernemen op de voordelen die diversiteitsmanagement kan hebben voor het aanwervings- en retentiebeleid van de personeelschef, en het voeren van perscampagnes naar de eindconsumenten toe. Einddoel blijft de creatie van een competitief voordeel door het behoud van werknemers met schaarse competenties. Het is veelzeggend dat diversiteitsmanagement vaak niet meer is dan een programma om mensen met een lichamelijke handicap, vreemdelingen of vrouwen betere carrièrekansen te geven.

De bijdrage van de auteurs van het besproken boek moet worden gezien als een kritiek op de tekortkomingen van deze beperkte aanpak uit de bedrijfswereld. De auteurs trachten de beperkte scope van het hedendaagse personeelsmanagement te verbreden door middel van inspiratie uit een verscheiden aantal filosofische bronnen en enkele casestudies.

De auteurs starten hun casus met een kritische bespreking van de Human Resource Management (HRM) school die grote sier maakte in de managementliteratuur van de jaren tachtig. Deze school zocht naar methodieken die leiden naar een "best fit" tussen werknemer en organisatie. Het integratieperspectief van de HRM school zit verstrikt in een web van Parsoniaanse waardensociologie die pleit voor een monolithische bedrijfscultuur, waarbij de fictie van gemeenschappelijke waarden en cultuur leidt tot een verwaarlozing van de structurele carrièredrempels die personen al bij voorbaat uitsluiten uit een aantal posities in de bedrijfshiërarchie. Zo worden de intredeprouwen van kansengroepen - door selectiemethoden, door hun maatschappelijk profiel - bepaald door de sociaal-cognitief bepaalde categorieën van de personeelschef en collega's.

De auteurs concluderen dat het HRM een sterk normatief mensbeeld hanteert, met in de meeste gevallen meer aandacht voor de boven- en middenkaders en minder aandacht voor arbeiders en bedienden. In die hoedanigheid negeert deze school de "praxis van verschil". Het theoretisch vertrekpunt dient de aanwezigheid van diversiteit te zijn, en het anders-zijn mag niet negatief gedefinieerd worden als een te verhelpen afwijking van de norm. Wegwerking van anders-zijn door bijvoorbeeld positieve

discriminatie van traditionele minderheidsgroepen kan ertoe leiden dat de sociale inferioriteit van deze groepen wordt herbevestigd. Nog een kritiek is of de rationele en technische instrumenten van HRM wel geschikt zijn voor een problematiek die niet louter rationeel en technisch is. Doel van de auteurs is om technieken te introduceren in de bedrijfs wereld die beter functioneren dan de botte juridische oplossing van positieve discriminatie die vaak tot een permanente bedrijfsparanoia leidt.

De drie pijlers van de "praxis van verschil" - mensen, organisatie en maatschappij - worden respectievelijk behandeld in hoofdstukken 3, 4 en 5 van het boek. In het derde hoofdstuk halen de auteurs inspiratie bij postmodernistische coryfeeën zoals Serres, Lyotard, Kristeva, Colins, Deleuze en Guattari. Allen geven in hun oeuvre bijzondere aandacht voor de dynamiek van het verschillend zijn, en leveren inspiratie voor kritische reflexies over de perverse effecten van categorisering en classificatiemechanismen.

In het vierde hoofdstuk worden de vruchtbare ideeën van Bakhtins literair kritisch werk besproken. Bij Mikhael Bakhtin is elke uitspraak dialogisch, impliceert elk woord een weerwoord. Zelfs de afwezigheid van een van de delen van de dialoog (het niet durven of kunnen van weerwoord dienen of het aristocratische zwijgen) impliceert een machtsverhouding tussen de twee agenten. Bij Bakhtin wordt er niet meer gestreefd naar een beeld van de sociale werkelijkheid, waarbij de verscheidenheid aan stemmen in één onpersoonlijke stem zijn samengesmolten, maar naar een spanning tussen de veelheid aan stemmen, wat aansluit bij het kritisch-reflexieve programma van Gouldner en Bourdieu. De heterogene samenleving dient te worden weerspiegeld in de heterogene organisatie, waarin verschillen in doe- en denkstijlen worden opgelost door de dialoog. Met zijn pleidooi voor dialogisme introduceerde Bakhtin een alternatief voor de tegenstelling tussen het consensus- en conflictmodel.

Als sociaal wetenschapper voelt het ontbreken van een vermelding van Luc Boltanski aan als een gemis, daar deze in de sociologie vruchtbaar praxeologisch onderzoek heeft gedaan naar de mechanismen van maatschappelijke inclusie en exclusie. Zo schreef hij samen met Laurent Thévenot *De la justification - Les économies de la grandeur*, een baanbrekend werk over de justificatiemechanismen van machtsposities door de leden van de Franse "cadres". Waarschijnlijk is Boltanski's combatieve politiek geïnspireerde sociologie onverenigbaar met de Belgische waardenneutrale wijze van sociologiebeoefening. Maar dit leidt er wel toe dat belangrijke en invloedrijke theorieën voor de behandeling van dit thema verzwegen worden. Dat Bourdieu's of Boltanski's thema's te breed maatschappelijk zijn voor de scope van dit boek kan geen argument zijn, daar de auteurs wel inspiratie haalden bij de literatuurhistorische inzichten van Mikhael Bakhtin of de postmodernistische coryfeeën van Kristeva tot Deleuze. Als de auteurs in het tweede hoofdstuk dieper ingaan op de mechanismen van sociale uitsluiting en ontkenning van diversiteit, kunnen we stellen dat er geen enkele andere auteur is die zijn levenswerk heeft gemaakt van veldwerk naar het symbolisch geweld van labels en categoriserend identiteitsdenken dan Bourdieu. Hierdoor ontstaat de indruk dat de auteurs de mosterd wel heel ver gaan zoeken bij het talig postmodernisme van een Kristeva, terwijl de inzichten van Erving Goffman's *Stigma* of *Asylums* ook hadden volstaan.

Einddoel van de auteurs is te ontsluiten hoe het mogelijk is organisaties te laten evolueren van de monolithische organisatie - waar diversiteit miskend wordt en de ondergeschikte machtspositie van minderheden herbevestigd wordt - via de plurale organisatie - waar diversiteit erkend en gemanaged wordt, maar men minderheden als groepen met een weg te werken achterstand beschouwd - naar een multiculturele organisatie - waar diversiteit positief wordt gewaardeerd. De auteurs eindigen hun boek dan ook met een afsluitende "Brief aan practici".

Het is moeilijk om van bedrijfsleiders te verwachten dat ze niet-economische criteria hun managementstijl laten beïnvloeden, aangezien deze haaks staan op de dagdagelijkse bedrijfseconomische realiteit, die het al dan niet succesvol zijn van hun beslissingen bepaalt. Managers zijn in de eerste plaats verantwoording verschuldigd aan hun raad van bestuur, en zaakvoerders kijken op het einde van het boekjaar vooral naar hun boekhoudkundige eindbalans. Daarom ook blijft het beeld dat het senior management heeft van een diversiteitsmanager jammer genoeg nog steeds te soft, te vriendelijk, en hoogstens bruikbaar als doekje voor het bloeden tijdens charmeoffensieven van de Public Relations-afdeling.

Olivier Braet (RUG, Vakgroep Management en Organisatie)

Bart Kerremans, *De hoed van Uncle Sam. De federale politieke besluitvorming in de Verenigde Staten van Amerika*, Leuven: Acco, 2001, 425p. + bijlagen.

In *De hoed van Uncle Sam* doet Bart Kerremans bepaalde aspecten van de Amerikaanse federale politieke besluitvorming op een zeer nauwgezette wijze uit de doeken. Hij tracht de lezer te overtuigen dat het Amerikaans systeem geen presidentieel systeem is noch een systeem waarin de politieke partijen een doorslaggevende rol spelen - een misvatting die in hoofde van vele Europese waarnemers leeft.

Deze misvatting is mijns inziens ingegeven door de verkeerde klemtonen die in de Europese media gelegd worden op de acties van de president of de aandacht die geschonken wordt aan de twee partijen tijdens verkiezingen; partijen die in feite slechts labels zijn die geplakt worden op het politiek personeel, dat qua stemgedrag niet de gangbare Europese partijpolitieke logica volgt, maar eerder gestoeld is op, onder andere, de regionale verschillen - waar Kerremans in het eerste hoofdstuk terecht de nodige aandacht aan besteed. Vooreerst geeft de auteur dus een overzicht van de geografische, demografische en economische diversiteit binnen de VS met enkele daaraan gekoppelde politieke implicaties die in de rest van het boek - zij het niet systematisch - op tijd en stond terugkomen.

Een tweede element uit de politieke praxis krijgt van in het begin de nodige aandacht, namelijk de Amerikaanse Grondwet en de politieke relevantie ervan. Het is ook Kerremans niet ontgaan dat het politieke discours in Amerika doorspekt is van verwijzingen naar die grondwet - een beetje zoals de Fransen keer op keer naar hun fameuze idealen van de Revolutie verwijzen - dewelke een legitimerend karakter heeft. Het is

inderdaad belangrijk om dit respect voor de grondwet in het achterhoofd te houden, temeer daar deze grondwet in haar bestaan nauwelijks is veranderd (27 amendementen op meer dan 10.000 voorstellen). Het feit dat deze grondwet nauwelijks is veranderd, wordt in het Amerikaanse discours algauw verklaard door te wijzen op het universele karakter ervan, iets wat enkele vragen oproept: is het niet de moeilijke amendingsprocedure die er voor zorgt dat amendementen zeer moeilijk goedgekeurd kunnen worden? Op deze vragen gaat Kerremans eigenlijk niet in; hij gebruikt dit eerste overzicht van de grondwet om de formele bevoegdheidsverdeling uit de doeken te doen. Aan het eind besteedt hij wel wat aandacht aan de rol van het Opperste Gerechtshof, dat een belangrijke functie vervult in het her-interpreteren van de grondwet om zodoende deze grondwet aan te passen aan de noden van de tijd zonder deze formeel te wijzigen.

Op deze basis bouwt Kerremans zijn verhaal verder. In de volgende twee uitgebreide hoofdstukken bespreekt hij de hoofdrolspelers op federaal niveau, namelijk de president en het Congres. Daarin wijkt hij eigenlijk niet sterk af van de meeste handboeken die een inzicht willen verschaffen in de Amerikaanse politiek. Het is een relaas van hoe presidenten dan wel Congress-leden in diverse stadia worden verkozen, gaande van nominaties van de (tegen-) kandidaten over de rol van partij-etiketten (en financiering) tot de uiteindelijke verkiezingen en de installatie van diverse adviserende organen van respectievelijk de president en de Congress-leden (bij deze laatste ook aandacht schenkend aan de commissies die in het Congress werkzaam zijn). Deze hoofdstukken zijn gedetailleerd uitgewerkt en de nodige aandacht wordt besteed om ook deelaspecten in de diepte uit te werken. Hierbij wordt ook regelmatig teruggekeken in de tijd om relevante evoluties of tendensen aan te tonen (zo bijvoorbeeld het aantal medewerkers van de president dat almaar groeit, wat kan duiden op een toegenomen belang van de president in het machtsevenwicht met het Congress of met de deelstaten), maar ook om gewoon een beter inzicht te krijgen in de mate waarin bepaalde tendensen een rol spelen (bijvoorbeeld het aandeel van het aantal 'incumbents', personen die zich voor herverkiezing aandienen, dat verslagen wordt). Toch biedt de auteur in deze hoofdstukken niet meer dan wat degelijke handboeken over het Amerikaans politiek systeem ook leveren.

De meerwaarde van het overzicht van Kerremans is evenwel vervat in de hierop volgende hoofdstukken die verder gaan dan deze formele organisatie. In een laatste hoofdstuk bespreekt hij kort de rol die belangengroepen en lobbies spelen in de achterkamertjes van de politieke besluitvorming. Het blijft volgens mij echter bij een vermelding van het feit dat er ook externe invloeden bestaan op het politiek personeel, maar meer dan een uitgewerkte voetnoot is dit hoofdstuk jammer genoeg niet. Niettemin schenkt Kerremans toch aandacht aan dit in de meeste handboeken on(der)belichte fenomeen. Meer aandacht krijgt de interactie tussen president en Congress in wat Kerremans omschrijft als een gescheiden systeem waarin zowel president als Congress instaan voor wetgevend werk en daarbij mekaar helpend, controlerend of, in de politieke praktijk, tegenwerkend. De Amerikaanse staatsstructuur is in theorie gebaseerd op de scheiding der machten en op een systeem van "checks and balances", wat neerkomt op een controlerend evenwicht tussen rechterlijke, wetgevende en uitvoerende macht. In de praktijk is er evenwel, zoals ook door Kerre-

mans wordt aangetoond, eerder sprake van "shared powers", waarbij de machten eerder samenwerken dan mekaar tegenwerken. Toch speelt ook de relatieve machtsverhouding tussen de wetgevende en uitvoerende macht bijtijds een niet te onderschatten rol, zeker wanneer de president en de meerderheid in het Congres (Senaat en Huis van Afgevaardigden) tot een andere partij behoren, zoals de laatste jaren het geval is geweest. Ook de machtsverhouding tussen federaal niveau en de deelstaten is delicaat; op deze relaties gaat Kerremans evenwel helemaal niet in.

En hier komen we volgens mij op twee fundamentele tekortkomingen in een (voor de rest zeer degelijk) werk dat een inzicht wil verschaffen in de Amerikaanse federale besluitvorming. Een eerste tekortkoming is het feit dat Kerremans het alleen heeft over de relaties op federaal niveau zonder dat de deelstaten aan bod komen. Nochtans wordt reeds van in het prille begin van de Verenigde Staten een harde strijd geleverd tussen hen die de deelstaten grotere macht willen geven (de zgn. State's Rights) en hen die de federale bevoegdheden van 'Washington' willen vergroten. Veralgemeend kunnen we stellen dat die strijd meestal in het voordeel van het federaal niveau is uitgevallen. Dit gebeurde vaak door een historische samenloop van omstandigheden die een meer centrale besluitvorming nodig maakten, zoals de Amerikaanse burgeroorlog (1860-1865) of het uitbouwen van een welvaartsstaat in de jaren '30. Diverse herinterpretaties van de grondwet door het Opperste Gerechtshof maten het federaal niveau steeds meer macht toe en heden ten dage is het algemeen aanvaard dat wetten en besluiten van de federale instellingen de 'hoogste in rang' zijn (the Supreme Law of the Land). Elk van de 50 deelstaten heeft een eigen grondwet en wordt bestuurd door instellingen die formeel dezelfde karaktertrekken vertonen als de federale, maar het Opperste Gerechtshof houdt een oogje in het zeil door op te treden wanneer op deelstaatniveau wetten en besluiten worden doorgevoerd die in strijd zijn met federale wetten. Dit betekent evenwel niet dat het niveau van de deelstaten van ondergeschikt belang is geworden; de burger komt nog steeds het meest in contact met lokale overheden waardoor "politiek" voor de meeste Amerikanen - en dit in tegenstelling tot buitenlandse waarnemers - niet zozeer het steekspel in Washington is, maar wel wat er zich afspeelt op deelstaatsniveau of op lokaal niveau. Wie de federale politiek van de Verenigde Staten aan niet-Amerikanen uit de doeken wil doen, moet aandacht schenken aan het feit dat 'Washington' voor vele Amerikanen de bron van alle kwaad is en dat daar door (vaak conservatieve of populistische) politici vaak op ingespeeld wordt.

Het ontbreken van een toelichting van deze verticale dimensie in het Amerikaans federalisme kan aanleiding geven tot een onvoldoende inzicht bij de lezer in de werking van het federaal systeem. Voorbeeld bij uitstek hier is de nogal vreemde ontwikkelingen na de verkiezingsstrijd tussen George Bush Jr en Al Gore die uitdraaide op een complex juridisch steekspel waarin het Opperste Gerechtshof een belangrijke rol speelde maar waar lokale overheden, in casu Florida, een even grote rol speelden. Deze dynamiek is in het boek van Bart Kerremans onderbelicht. Er zijn dus, naast de door Kerremans besproken horizontale checks and balances (tussen de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht op federaal niveau), ook verticale (tussen federaal niveau en deelstaten) waarbij het Opperste Gerechtshof een cruciale rol speelt en waakt over de relatieve machtsverhoudingen, zowel horizontaal als verticaal.

Ook de rol van het Opperste Gerechtshof op federaal niveau (de horizontale dimensie) komt onvoldoende uit de verf, want Kerremans bespreekt alleen maar de interactie tussen president en Congress. De Amerikaanse grondwet is, zoals gesteld, gebaseerd op 'checks and balances', waarbij de bevoegdheden van de president aan banden worden gelegd door de controle van het Congres en omgekeerd. De grondwet is echter een compromistekst die het federaal karakter van de jonge staat moest benadrukken en moest voorkomen dat een nieuw sterk centraal gezag zou worden geïnstalleerd. Zoals vaak het geval is met compromisteksten, blinkt de grondwet dan ook uit in vaagheid. Hierdoor krijgt het Opperste Gerechtshof een belangrijke taak toebedeeld, die verder reikt dan in de meeste democratische staten en die voor een stuk de wetgevende macht overvleugelt. Ook hier zien we dus een voorbeeld van 'shared powers' die door de checks and balances zijn ingebouwd. Zowel president als Congres kunnen de grondwettelijkheid van een bepaald voorstel in vraag stellen; het ligt dus voor de hand dat als president en Congres overhoop liggen met mekaar, het Opperste Gerechtshof duidelijkheid zal scheppen. Het hoeft geen lang betoog dat het voorleggen van een wet om de grondwettelijkheid na te gaan niet steeds ingegeven is door diepgeworteld respect voor de grondwet. Vaak is deze stap een laatste uitweg in het steekspel om een bepaald besluit te blokkeren. Beslist het Opperste Gerechtshof dat een wet of een besluit ongrondwettelijk is, dan kan de grondwet veranderd worden wat, zoals we zagen, een haast onmogelijke opgave is. Een herinterpretatie van de grondwet door het Opperste Gerechtshof is couranter. Bijgevolg speelt de samenstelling van het Opperste Gerechtshof een cruciale rol. Gezien de politieke rol die het Opperste Gerechtshof speelt, is de aanstelling van de rechters een politieke aangelegenheid van het hoogste belang. De samenstelling van het Opperste Gerechtshof heeft op verschillende tijdstippen in de Amerikaanse geschiedenis een eigen ideologisch profiel gehad. De rol van dit Opperste Gerechtshof wordt in het werk van Kerremans af en toe wel aangehaald, maar nooit in de diepte uitgewerkt. Dit lijkt me een tweede serieuze tekortkoming.

Toch zijn we overwegend positief in onze beoordeling van het werk. Kerremans is er tot op zekere hoogte in geslaagd om bepaalde aspecten van de federale besluitvorming toegankelijk te maken voor geïnteresseerden die op basis van de goedonderbouwde hoofdstukken zeer zeker inzicht zullen krijgen in het steekspel tussen president en Congress. De auteur getuigt daarbij van een genuanceerd inzicht in de materie, een inzicht dat hij door de nauwe contacten door regelmatige verblijven in de VS heeft weten te verrijken. Het boek is dan ook geen droog overzicht van de diverse formele besluitvormingskanalen of bevoegdheidsverdelingen, maar een relaas hiervan dat, ondanks de twee m.i. fundamentele tekortkomingen, met tal van concrete situaties uit de politieke praktijk wordt genuanceerd.

Jeroen Kleijns (RUG, Vakgroep Politieke Wetenschappen)

